

Σχόλιον

Suomen Bysantin Tutkimuksen Seura ry:n jäsenlehti
Medlemsblad för Sällskapet för Bysantinsk Forskning rf.

1/2015

Σχόλιον α', ζστικε

14. Vuosikerta/Årgång

Jäsenlehti perustettu v. 2001/Medlemsblad sedan år 2001

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

SISÄLLYS

Björn Forsén	<i>Monitieteisyydestä</i>	1
Arja Karivieri	<i>Arethousan Paliambelan varhaisbysanttilainen kirkko ja seurakuntakeskuksen toiminta – arkeologinen aineisto ja sen tulkinta</i>	2
Annika Asp-Talwar	<i>Tervehdys Birminghamista!</i>	8
Vesa Vahtikari	<i>Bysanttilaista kuvitusta graduun, väitöskirjaan, esitelmään tai vaikkapa Skholioniin</i>	10
Björn Forsén	<i>Varhaisista vampyyreista</i>	15

Vuosikokouskutsu

Toimitus/Redaktion:

Mika Hakkarainen: mika.hakkarainen(at)helsinki.fi

Juho Wilskman: juho.wilskman(at)helsinki.fi

Taitto/Ombrytning:

Vesa Vahtikari

Monitieteisyydestä

Bysantin tutkimus on äärimmäisen monitieteinen ala. Tietämyksemme Bysantista ei rakennu ainoastaan kirjallisiin lähteisiin vaan saamme tietoa myös esimerkiksi taiteesta, arkkitehtuurista ja arkeologiasta. Lähteiden pirstoutuneisuus ja vähäisyys vaatii tutkijoilta monien tieteenalojen tuntemusta. Historioitsija, joka työssään pääasiallisesti tukeutuu kirjallisiin lähteisiin, tarvitsee siten paitsi paleografista tuntemusta ja kielitaitoa, myös perehtymistä eri kulttuurialojen ja yhteiskuntatieteiden kehitykseen. Ei siis riitä, että osaa lukea tekstit, vaan pitää myös pystyä tulkitsemaan niitä ja asettamaan niiden antama tieto laajempaan kontekstiin. Samalla tavalla arkeologi, joka osaa typologisoida ainoastaan keramiikkaa tai kirkonraunioita, jää helposti omaan kuopan pohjalle eikä koskaan opi tulkitsemaan menneisyyttä laajemmin katsottuna.

Tässä numerossa on mahdollista tutustua esimerkkeihin bysantinistiikan monitieteisyydestä ja kaikista sen mukaan tuomista haasteista. Käyttämällä uusia menetelmiä sekä tekemällä yhteistyötä muiden tutkijoiden kanssa selviämme monitieteisyyden haasteista ja pystymme rakentamaan uutta kuvaa tutkimuskohteestamme. Arja Karivierin johtamat Makedonian Paliambelassa sijaitsevan varhaiskristillisen basilikan tutkimushanke on tästä hyvä esimerkki. Siinä ei ole keskitetty ainoastaan basilikan kaivamiseen ja sen arkkitehtuurin tai mosaiikkien tutkimiseen vaan on myös yritetty selvittää basilikan ympäristöä. Ketkä rakensivat basilikan ja miksi? Minkälaiseen asutukseen kuului se? Sekä milloin ja kenen toimesta se tuhoitiin? Vastauksia tällaisiin laajempiin kysymyksiin voi saavuttaa käyttämällä arkeologian metodien ohella uusia geofysikaalisia menetelmiä, pintainventointia sekä ennen kaikkea tekemällä yhteistyötä eri löytökategorioihin erikoistuneiden tutkijoiden välillä.

Yhteistyötä eri tieteenalojen välillä voi edistää perustamalla monitieteisiä laitoksia tai tiedeinstituutteja. Annika Asp-Talwar kertoo tällaisesta Birminghamin yliopistossa toimivasta laitoksesta, jossa tehdään sekä Bysantin, Osmanivaltakunnan että modernin Kreikan tutkimusta. Tällainen monitieteinen ympäristö luo mahdollisuuksia uusiin komparatiivisiin pohdintoihin, kuten esimerkiksi miten olisi ymmärrettävä ja käytettävä sellaisia termejä kuten ”valtio” ja ”keisarikunta”. Yhteistyö eri alojen tutkijoiden kanssa on tässäkin tapauksessa ratkaisevaa. Vesa Vahtikari puolestaan opastaa artikkelissaan kielitieteilijöitä ja historioitsijoita, minkälaisista tietokannoista voi löytää aiheensa sopivaa kuvitusta. Jatkuvasti laajentuva internet antaa meille yhä uusia mahdollisuuksia verkostoitua sekä oppia muista tieteenaloista.

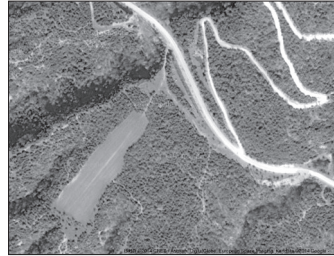
Tämän lehden viimeinen artikkeli vampyyreista johtaa meidät takaisin arkistoihin, joista löytyy vielä paljon uutta ja tutkimatonta lähdemateriaalia. Arkistojen ja kirjastojen rikkauksista kertoo meille lisää Mika Hakkarainen seuran vuosikokouksen jälkeen esitelmässä ”Quasi alterum Byzantium. Kardinaali Bessarion ja Venetsia”. Toivottavasti mahdollisimman moni teistä pääsee paikalle! Tervetuloa!

Arethousan Paliambelan varhaisbysanttilainen kirkko ja seurakuntakeskuksen toiminta – arkeologinen aineisto ja sen tulkinta

Arja Karivieri

Arethousan arkeologinen tutkimusprojekti sai alkunsa vuonna 1999 Suomen Ateenan-instituutin ensimmäisenä arkeologisena kaivausprojektina. Arethousan Paliambelan varhaisbysanttilaisen kirkon rauniot sijaitsevat Keski-Makedoniassa Pohjois-Kreikassa (Kuva 1). Keskeisimmät kenttätutkimukset tehtiin vuosien 1999 ja 2002 välillä, ja kirkon lattiamosaiikkien konservointi jatkui vielä kesällä

Kuva 1 (kuva: Google Earth).

2003 sekä seinämuurien restaurointi ja konsolidointi vuonna 2004. Kaivausten aikana apulaiskaivausjohtajana toimi keramiikkatutkimukseen erikoistunut FT **Renée Forsell** Lundin yliopistosta ja kaivaukseen osallistui useita suomalaisia, ruotsalaisia ja kreikkalaisia tutkijoita, konservattoreita ja opiskelijoita sekä kreikkalaisia työmiehiä vuosien 1999–2004 välillä. Kenttätöiden tärkeimmät rahoittajat ovat olleet Suomen Ateenan-instituutti, Suomen Kulttuurirahasto ja Niilo Helanderin Säätiö, ja kaivauksissa löydetyn materiaalin tutkimusta ovat rahoittaneet lähinnä Suomen Kulttuurirahasto ja Suomen Ateenan-instituutti ja omaa tutkimustani vuosien varrella myös Ruotsin Rooman-instituutti ja Tukholman yliopisto.

Kaivauspaikka Paliambela sijaitsee Arethousassa lähellä Amfipolista, joka perustettiin Ateenan siirtokuntana 400-luvulla eKr., mutta jatkoi tärkeänä kaupunkina roomalaisajalta varhaisbysanttilaiselle kaudelle, pääasiassa alueelta löytyneiden jalometallien vuoksi. Amfipolis oli myös tärkeä pysähdyspaikka antiikin päätien Via Egnatian varrella, lähellä Aigeian meren pohjoisranta. Arethousan kaivausalue sijaitsee n. 20 km länteen Amfipoliista ja n. 8 km pohjoiseen Via Egnatiasta, kahden kylän, modernin Arethousan kylän ja Ano Vrasnan kylän puolivälissä, asumattomalla alueella vuorenrinteellä kahden tien välissä. Suurempi, asfaltoitu tie, kaivausalueen länsipuolella vie Vrasnan kylästä moderniin Arethousan kylään ja se kapeampi, kaivausalueen yläpuolella oleva, hiekkainen metsäautotie johdattaa ylös vuorille, metsäiselle alueelle ja yli 10 kilometrin päässä sijaitsevaan Agios Georgioksen keskiaikaiseen luostarikirkkoon.

Alue löydettiin metsäautotien rakentamisen yhteydessä 1994, kun kaivinkone paljasti marmorin paloja ja osan mosaiikkilattiaa. **Polyxeni Adam-Veleni**, nykyinen Thessalonikin

arkeologisen museon johtaja, johti ensimmäiset tutkimukset alueella vuosina 1994–1995, jolloin kaivaukset paljastivat varhaisbysanttilaisen kirkon, jota koristivat värikkäät mosaiikkilattiat ja opus sectile- marmorilaattalattiat (Kuva 2). Osa latioista oli vaurioitunut tienrakennuksen aikana ja yksi mosaiikkimedaljonki varastettiin Adam-Velenin kaivauksen aikana, kun alue oli ilman suoja-aitausta. Tämän ensimmäisen kaivauksen aikana paljastettiin kirkon päälaiva, kuori ja puolipyöreä apsis alttarin takana, eteishalli, ns. narthex, sekä kirkon etelälaiva, josta löydettiin kaksi hautakammiota ja 400-luvun loppupuolelle ajoittuva rahakätkö.

Kreikan kulttuuriministeriö ja Thessalonikin 9. Bysanttilainen eforia antoivat v.

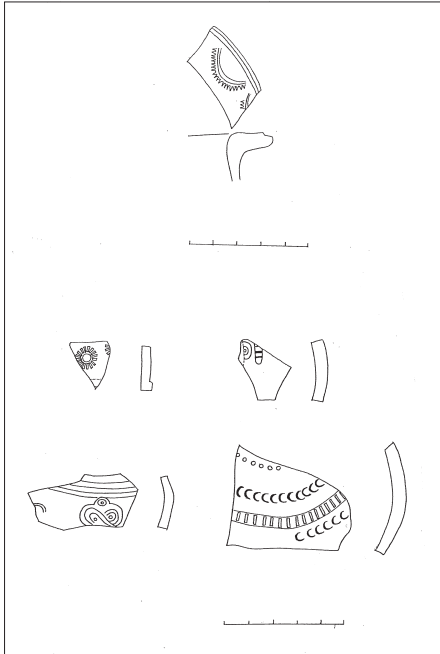
Kuva 2 (kuva: Arja Karivieri).

1999 Suomen Ateenan-instituutille luvan aloittaa kenttätöprojekti Paliambelassa, jatkaa Adam-Velenin aloittamaa kirkon rakennushistorian tutkimusta, sekä luvan aloittaa mosaiikkilattioiden konservointi ja seinämuurien konsolidointi. Kreikan kulttuuriministeriö ja arkeologiset viranomaiset, erityisesti bysanttilaisen eforian tuolloinen johtaja **Charalambos Bakirtzis**, ovat olleet hyvin avuliaita ja tukeneet kaivausta sekä Thessalonikissa säilytettävän arkeologisen löytömaterialin tutkimusta – Bakirtzis oli jo aikaisemmin ollessaan Kavallan eforina luonut kontaktit pohjoismaisiin tutkijoihin, mikä luonnollisesti on auttanut meidän projektiryhmäämme.

Paliambelan uusi kenttäprojekti aloitettiin vuonna heinäkuussa 1999 inventoinnilla ja koekuopituksella kirkkoa ympäröivällä alueella (Kuva 3). Tutkimusinsinööri **Kjell Persson** Tukholman yliopiston arkeologisesta tutkimuslaboratoriosta teki myös geofysikaalisen tutkimuksen maanpinnan

Kuva 3. Tutkimusalue ennen kaivausten alkua 1999 (kuva: Arja Karivieri).

Kuva 4 (piirros: Carita Tulkki).

paloja, jotka myös tukevat yllämainittua ajoitusta. Kaivauksemme osoitti, että jotain dramaattista tapahtui 500-luvun lopulla tai 600-luvun alussa jKr. ja kuten **Kenneth Silver** (ent. Lönnqvist), on osoittanut, myöhäisin raha voidaan ajoittaa 580-luvulle jKr. Kirkko tuhoutui ja kattorakenteet romahtivat seinämuurien ja lattioiden päälle. Paksu kerros kattotiiliä löydettiin kaivauksissa lattioiden päältä ja seinämuurien ympäriltä (Kuva 5). Kaksi mahdollista selitystä tälle tuholle voidaan esittää: ensinnäkin, slaavien ryöstöretket Kreikassa ajoittuvat 580-luvulle, esim. Ateenan myöhäisantiikin kukoistus päättyi slaavien hyökkäykseen. Toinen mahdollinen selitys Paliambelan kirkon tuholle on maanjäristys, ja kirjalliset lähteet viittaavat useisiin maanjäristyksiin Kreikassa myöhäisantiikin aikana.

alaisia magneettikenttiä paikallistavan slingramin avulla kirkon ympärillä ja paikallisti seinämuureja.

Tämän kirkkorakennuksen käyttöaika voidaan ajoittaa 400-luvulta 500-luvun loppuun mosaiikkien kuva-aiheiston ja löytömateriaalin avulla. Mosaiikkilattioiden ikonografiaa voidaan verrata läheisen Amfipoliin varhaisbysanttilaisten kirkkojen mosaiikkien kuva-aiheisiin. Löysimme kaivauksissa vuosien 1999 ja 2002 välillä yli 150 kolikkoa, useimmat 300- ja 400-luvuilta sekä 500-luvulta, paljon keramiikkaa, erityisesti myöhäisroomalaista ja varhaisbysanttilaista keramiikkaa, sekä tuontikeramiikkaa että paikallista tuotantoa (Kuva 4), ja öljylamppujen

Kuva 5. Kattotiilikkerros (kuva: Pirjo Hamari).

Mielenkiintoisimmat löydöt kaivauksista vuosilta 1999–2002 saatiin kirkon pohjoislaivasta, jota Adam-Veleni ei ollut tutkinut 1994–95. Pohjoislaivan sisäänkäynnin edestä löydettiin vuonna 2002 kaunis akanthus-kapiteeli, joka voidaan ajoittaa noin vuoteen 500 jKr. Pohjoislaivan sisäpuolen täyterokkien tärkeitä löytöjä ovat kirkon kuoriaitaukseen kuuluva osa marmorikukkaa, sekä marmorinen kulho, jota on voitu käyttää morttelina.

Vuoden 2002 viimeisen kaivausviikon aikana paljastimme osan kirkon kasteappelista, jossa on ristinmuotoinen kasteallas ja pyöreä ympärysmuuri. Kastealtaan pohjalta löytyi sinne pudonnut kaunis pieni marmoripilasteri kahdessa osassa (Kuva 6), ja lattialle lähelle kasteallasta oli pinottu hienoja lasiastioita, joita ehkä käytettiin kastetoimituksessa. Baptisterion vierestä löytyi mosaiikkilattialla koristettu huone (Kuva 7). Keskeisen mosaiikkilattian kuva-aiheena on avoin malja, jota kiertää ornamentaalinen boordi. Uloimpana on käytetty liuskekivilaattoja, tiilenpaloja ja hiotun marmorilaatan osia. Tällä huoneella on täyttynyt olla erityinen käyttötarkoitus, koska yhdessä nurkassa oli jäänteitä suorakaiteenmuotoisesta rakenteesta, jossa mahdollisesti valmistettiin muurilaastia kirkon korjaustöihin, koska rakenteen sisäpuolella kalkki- ja laastikokkareista koostuvien kerrosten välillä oli maakerroksia.

Vuoden 2002 sensaatiomaisiin tuloksiin kirkon pohjoislaivan alueelta löytyi viininvalmistamo (Kuva 8). Vuonna 2001 kaivauksissa paljastui uusi rakenne, kaksi muuria, joita kattoi vettähyllivä laastikerros ja tulkituin sen ensin vesisäiliöksi. Kun sitten kaivaus jatkui v. 2002

Kuva 6. Marmorilasteri kastealtaan pohjalla (kuva: A. Karivieri).

Kuva 7: Esko Tikkala ja Maria Gourdouba puhdistustyössä (kuva: Pirjo Hamari).

Kuva 8 (kuva: A. Karivieri).

Voimme sanoa, että suurimmassa astiassa voitiin säilyttää satoja litroja viiniä, ja koska tilassa oli seitsemän säilytysastiaa, oli kokonaiskapasiteetti suuri. Lisäksi löydettiin paloja amforoista ja amforan korkkeja, jotka oli tehty rikkoutuneiden astioiden seinäpaloista. Niissä astioissa, jotka eivät sijainneet viininvalmistamossa, voitiin säilyttää myös muita ruoka-aineita, esim. kuivattua kalaa, oliiveja, viljaa, kuivattuja hedelmiä. Samassa tilassa löydettiin myös kaksi liesirakennelmaa, useita metallisia työkaluja, raakametallia ja metallikuonaa, sekä yht. 15 kiloa eläinten luita – mikä osoittaa että tilaa käytettiin monitoimitilana kirkon yhteydessä, varmasti myös ruuanlaittoon.

Kirkko ei sijainnut yksin vuorenrinteellä: olemme löytäneet todisteita asutuksesta alueella, talonpohjia ja hautoja, jotka olivat tuhoutuneet tienrakennuksen yhteydessä. Asutusalue jatkui kirkon yläpuolisella ja alapuolisella rinteellä läheiseen jokilaaksoon saakka. Paliambelan kirkko näyttää olleen pienen yhteisön kokoontumispaikka tässä hedelmällisessä jokilaaksossa lähellä tärkeitä historiallisia kohteita, Thessaloniki, Serres, Amfipolis ja Apollonia sekä vain n. 80 km länteen Philippiistä. On mahdollista että tämä asuinpaikka kuului antiikin ajan kaupunkiin, mahdollisesti se oli antiikin Arethousa, mutta tätä ei voida vahvistaa, koska piirtokirjoituslöydöt puuttuvat. Löytömateriaali osoittaa pitkäaikaista asutusta, klassiselta tai hellenistiseltä ajalta varhaisbysanttilaiselle ajalle. Suurin löytömateriaaliryhmä ajoittuu roomalaiskaudelle, pääosin tuontikeramiikkaa Italiasta, Pohjois-Afrikasta ja Vähä-Aasiasta. Paliambela sijaitsee vain 8 km

syvemmälle, paljastui kaksi matalaa allasta. Altaiden kalteva lattia johti muurin läpi kulkeviin kahteen terrakottaputkeen jotka puolestaan johtavat kahteen isoon säilytysastiaan. Olimme löytäneet kaksi viininvalmistuksessa käytettyä allasta joista terrakottaputket johtivat viinin suuriin säilytysastioihin. Säilytysastiat ovat suuressa huonetilassa, jossa on maalattia. Tässä huonetilassa oli seitsemän suurta säilytysastiaa, kolme maahan kaivettua ja neljä lattian yläpuolella. Parhaiten säilynyt astia on 110 cm syvä ja aikaisempi halkeama astian seinässä oli korjattu lyijyhakasilla. Säilytysastiat oli peitetty joko terrakottalevyillä tai kivilaatoilla.

pohjoiseen roomalaiskauden päätiestä, Via Egnatiasta, joka johdatti Thessalonikista Philippiin ja Konstantinopoliin.

Kreikkalaiset ja suomalaiset konservaattorit **Nikos Pitsalidis**, **Athanasia Spyridou**, **Nikos Benos-Palmer**, **Savvas Vatidis**, **Maria Fallia**, **Johanna Kangas** ja **Riikka Köngäs** puhdistivat, dokumentoivat ja konservoivat kirkon mosaiikkilattiat ja opus sectile marmorilaatoilla peitetyn kuoriosan lattiat vuosina 2000–2003 (Kuva 9). Olen pitänyt myös esitelmät tästä työstä kongresseissa, jotka kansainvälinen mosaiikkikonservointikomitea ICCM järjesti v. 2002 Thessalonikissa ja 2005 Hammametissa. Tunisiassa. Mosaiikkilattiat peitettiin konservoinnin jälkeen puhtaalla hiekalla, muovimatolla ja toisella kerroksella hiekkaa, jotta ne suojataan kosteuden, kasvien sekä ryöstäjien varalta. Kaivausalue ympäröitiin suojaitauksella.

Olen julkistanut alustavat Paliambelan kenttätöraportit vuosina 2000–2004 konferenssissa Thessalonikissa, jossa vuosittain esitellään Pohjois-Kreikan edellisen kauden arkeologiset kenttätöet. Mosaiikkien kuvamaailman olen esittänyt myös v. 2001 AIEMAn (kv. mosaiikkitutkijoiden järjestö) kongressissa Roomassa.

Tärkeimmät löydöt vietiin kenttätöiden päätyttyä Thessalonikiin, jossa projektin jäsenet ovat tutkineet löytöjä kaivausten jälkeen. Tuleva julkaisu on suomalaisten, ruotsalaisten ja kreikkalaisten tutkijoiden yhteistyötä: FT Renée Forsell julkaisee roomalaisen tuontikeramiikan, FK **Carita Tulkki** myöhäisroomalaisen ja varhaisbysanttilaisen käyttökeramiikan, dosentti **Minna Lönnqvist-Silver** amforat, FM **Pirjo Hamari** kattotilat, FT Kenneth Silver rahalöydöt, FK **Hanne Selkokari** lasilöydöt, BA **Maria Gourdouba** marmorifragmentit, FT **Nikos Roumelis** luumateriaalin, FT **Ezequiel Pinto-Guillaume** kotilot ja simpukat, FL Kjell Persson vastasi geofysikaalisesta tutkimuksesta. FK **Olof Pettersson** teki arkeologisen alueinventoinnin, artikkelin kirjoittaja vastaa mm. arkkitehtuurin mosaiikkilattioiden, terrakotalamppujen, ja historialisen lähdemateriaalin tutkimuksesta, ja Polyxeni Adam-Veleni, Thessalonikin arkeologisen museon johtaja on kirjoittanut tulevaan kaivausjulkaisuun raportin vuosien 1994–1995 kaivauksesta.

Kuva 9. Athanasia Spyridou konservoi keskilaivan mosaiikkia (kuva: Arja Karivieri).

Terveiset Birminghamista!

Annika Asp-Talwar

Arkinen keskustelu kollegan kanssa voi joskus saada aikaan yllättävän hedelmällisiä tuloksia. Näin kävi meillä Birminghamissa Bysantin, osmanihistorian ja nyky-Kreikan tutkimuksen keskuksessamme, kun päädyimme järjestämään 1200-lukua käsittelevän työpajan. Kaikki alkoi siitä, että me 1200-luvun parissa työskentelevät jatko-opiskelijat useasti kuulumisia vaihtaessamme päädyimme toteamaan, että meidän kaikkien pitäisi jonakin päivänä tutustua paremmin toistemme tutkimusaiheisiin. Päätimme kokoontua keskustelemaan. Jotta saisimme tapaamisestamme mahdollisimman paljon irti, valmistelimme etukäteen kysymyksiä keskustelua varten: miten voisimme parhaiten hyödyntää toistemme tutkimusta? Huomasimme tästä syntyvän kiintoisan työpajan ja kerroimme siitä myös yhteiselle ohjaajallemme, Dr. **Ruth Macridesille**, joka lupasi osallistua tapahtumaan puheenjohtajan roolissa. Kommentoijaksi mukaan tuli keskuksestamme Dr. **Archibald Dunn**.

Työpajan järjestivät keskuksemme tohtoriopiskelijat **Jeff Brubaker**, **Wei-Sheng Lin** ja Annika Asp-Talwar sekä maisteriopiskelija **Matthew Kinloch**. Brubaker tutkii diplomatian kehitystä 1200-luvulla bysanttilaisten ja latinalaisten hallitsijoiden välillä. Lin lähestyy tutkimuksessaan Keski-Anatolian taloutta 1000-1300-luvuilla. Asp-Talwar tutkii Trebizondin keisarikunnan ja Konstantinopolin suhteita myöhäisbysanttilaisella kaudella. Kinloch on

Portti Nikaian kaupungin muurissa (kuva: Annika Asp-Talwar).

kiinnostunut siitä, miten poliittista menestystä voi mitata moninaisella poliittisella kartalla, joka muodostui vuoden 1204 jälkeen, Konstantinopolin tultua ristiretkeläisten valloittamaksi. Päätimme olla avaamatta työpajaa tässä vaiheessa suuremmalle yleisölle, jotta voisimme keskustella

mahdollisimman vapaamuotoisesti. Tutkimuksemme tuloksia voisimme esitellä opiskelijaseminaareissamme.

Työpaja rakentui teemoittain jokaisen tutkimusalueeseen kerrallaan keskittyen. Etukäteen valmistellut kysymykset auttoivat tunnistamaan aiheita, jotka tutkimuksissamme saattaisivat kiinnostaa kollegoitamme ja

Pylväänpää Trebizondin Hagia Sofiassa (kuva: Annika Asp-Talwar).

niiden perusteella valmistelimme alustukset. Päivän aikana huomasimme, että vaikka aiheemme sivuavat toisiaan läheisesti niin ajallisesti kuin maantieteellisestikin, me kaikki lähestyimme aiheitamme hyvin eri näkökulmista ja lähteistä.

Keskustelumme avausteemana olivat niin kutsutut seuraajavaltiot (successor states). Vuonna 1204, neljännen ristiretken kohdistuttua Konstantinopoliin, ristiretkeläiset perustivat katolilaisen Latinalaisen keisarikunnan, joka piti Konstantinopolia ja sitä ympäröiviä alueita hallussaan vuoteen 1261 saakka. Bysantin valtakunta oli tuolloin hajonnut, mikäli se määrittellään pääkaupunkinsa Konstantinopolin kautta. Bysanttia edusti kuitenkin Konstantinopolin ulkopuolella kolme niin kutsuttua seuraajavaltiota, joiden pääkaupunkeina olivat Nikaia, Arta ja Trebizond.

Konstantinopolin patriarkka siirtyi Nikaiaan (nykyinen Iznik), joka näistä kolmesta kaupungista sijaitsi lähimpänä Konstantinopolia. Mainittakoon, että Iznikin kaupunki on mielenkiintoinen päiväretkikohde Istanbulista kauniin Nikaian järven rannalla. Kaupungin kiintoisimpiin historiallisiin nähtävyyksiin kuuluvat hyvin säilyneet muurit komeine sisäänkäynteineen, nytemmin moskeijaksi muutettu Hagia Sofia-kirkko, jossa pidetyssä kirkolliskokouksessa muotoiltiin Nikean uskontunnustus, sekä varhaista osmani-arkkitehtuuria edustava Yeşil Camii –moskeija. Missään kaupungissa saatavilla olevasta kirjallisesta materiaalista ei mainita kaupungin olleen Nikaian valtakunnan – jota myös Nikaian keisarikunnaksi kutsutaan – pääkaupunki yli puolen vuosisadan ajan. Nikaian keisari **Mikael VIII Palaiologos** valloitti Konstantinopolin takaisin latinalaiskeisarikunnalta vuonna 1261 ja aloitti myöhäisbysantilaisen Palaiologos-dynastian.

Bysanttilaista kuvitusta graduun, väitöskirjaan, esitelämään tai vaikkapa *Skholioniin*

Vesa Vahtikari

En varsinaisesti ole Bysantin asiantuntija, mutta minulla on pitkä kokemus lehtien ja kirjojen toimittamisesta painoon ja olen joutunut perehtymään tekijänoikeusasioihin sekä kuvien käyttöön painetuissa kirjoissa, yhdistysten ja järjestöjen lehdissä ja muissa julkaisuissa, opinnäytteissä, esitelmissä, www-sivuilla jne. Luulen, että kokemuksistani voisi hyvinkin olla hyötyä myös Bysantin tutkijoille ja Bysantin ystäville ylipäättään.

Kun muokkasin tammikuussa 2014 pdf-muotoisena (ns. e-thesis) julkaistua väitöskirjaani *Tragedy Performances outside Athens in the Late Fifth and the Fourth Centuries BC* painettaksi kirjaksi Suomen Ateenan-instituutin sarjaan Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens (kirja ilmestyi joulukuussa 2014), olin yhteydessä moniin eri museoihin ja kaupallisiin kuvapalveluihin sekä esimerkiksi Kuvasto ry:n tekijänoikeudelliseen neuvontaan.

Tutustuin kirjani muokkaamisvaiheessa lukuisiin eri museoiden kuvapalveluihin ja verkkotietokantoihin, joista saa joko tilattua tai suoraan ladattua museoiden virallisia painokelpoisia kuvia ilmaiseksi (ainakin tutkimusjulkaisuihin ja omaan käyttöön, esimerkiksi esitelmiin). Listaan alla muutamia esimerkkejä mielestäni hyödyllisistä kuvapalveluista, mutta ensin haluan mainita muutaman asian kuvien tekijänoikeuksista.

On valitettavan yleistä, että monet yksityiset ihmiset kopioivat kuvia internetistä ja julkaisevat niitä omilla www-sivuillaan ja blogeissaan ja että monet tutkijat käyttävät painetuista kirjoista kopioituja kuvia omissa julkaisuissaan ja esitelmissään sen kummemmin miettimättä tekijänoikeusasioita. Aina ei kuitenkaan ole lainkaan selvää, mitä kuvitusta saa julkaista ja missä. Viime kädessä tekijänoikeuskiistoja voidaan joutua ratkaisemaan oikeusistuimissa.

Tekijänoikeuslaissa puhutaan erikseen valokuvateoksesta ja valokuvasta ja niiden tekijänoikeuksien suoja-ajosta, mutta yleisesti voidaan todeta seuraavaa (lähde: Valokuvaajan uusi tekijänoikeusopas, Suomen Valokuvajärjestöjen Keskusliitto Finnfoto ry, ISBN 951-97527-8-1, Hämeenlinna 2006):

Tekijänoikeuslaki suojaa teoksia määrätyn ajan. Tämän suoja-ajan jälkeen teosten käyttöön ei tarvita tekijän lupaa. Tekijänoikeus valokuvateokseen on voimassa tekijän elinajan ja 70-vuotta tekijän kuolinvuoden päättymisestä ETA-alueelta, USA:sta ja Venäjältä peräisin oleville teoksille.

Muualta peräisin oleville teoksille suoja-aika on teoksen alkuperämaan suoja-aika, joka voi olla 50 tai 70 vuotta tekijän kuolinvuoden päättymisestä.

ja

Tieteelliseen esitykseen [esimerkiksi väitöskirjaan tai graduun, toim. huom.] saa ottaa tekstiin liittyviä kuvia taideteoksista.

ja

Internetissä olevien kuvien tekijänoikeus on niiden tekijöillä, joten niiden käyttöön tarvitaan lupa. Yksityiseen käyttöön niitä voi kopioida muutaman kappaleen, ei kuitenkaan omalle kotisivulle, joka tietysti on julkista käyttöä.

ja

Esimerkiksi postikortista voi ottaa itselleen valokopion, mutta ei myytäväksi. Nuoteista voi ottaa itselleen omaan käyttöön kopiot, mutta ei jaettavaksi koko orkesterille. Yksityistä käyttöä on valmistaminen omaan yksityiseen käyttöön sekä perheen ja läheisen ystäväpiirin tarpeisiin. Kopiointi ansio- tai elinkeinotoiminnassa ei milloinkaan ole yksityistä käyttöä. Tietokoneohjelmia ei saa kopioida edes yksityistä käyttöä varten.

Eli lyhyesti: yksityiseen ei-kaupalliseen käyttöön saa vapaasti kopioida kuvia painetuista julkaisuista ja ladata internetistä kuvia, mutta kaupalliseen käyttöön tarvitaan kuvan tekijänoikeuden omistajan lupa, jos tekijän kuolemasta ei ole vielä kulunut yli 70 vuotta (tai joissain tapauksissa 50 vuotta).

Internetistä löytää googlaamalla vaikka kuinka paljon kuvia Bysantin aikaisista kolikoista, ostrakoneista, lasi- ja keramiikkaesineistä, koruista, metallipainoista, kankaista, maalauksista, käsikirjoituksista, papyrusfragmenteista jne. Osa internetistä löytyvistä kuvista voi olla hyvinkin isoresoluutioisia, eli niiden laatu riittää hyvin painotuotteeseen, Powerpoint-esityksestä puhumattakaan. Tällaisia kuvia saa vapaasti ladata internetistä yksityiseen käyttöön, mutta esimerkiksi tutkijan on aina syytä pyytää lupa, jos hän aikoo käyttää vaikkapa jonkin museon www-sivulta löytyvää kuvaa omassa artikkelissaan tai julkaisussaan. Ainakin seuraavista alla mainituista lähteistä on mahdollista saada korkealaatuisia kuvia ilmaiseksi.

British Museum

Museo myöntää online-tietokannastaan http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx löytyvien esineiden valokuvien käyttöoikeudet ilmaiseksi ei-kaupallisiin, alle 4000 painoksen omaaviin akateemisiin julkaisuihin sekä yksityiseen käyttöön ja esimerkiksi Powerpoint-esityksiin. Rekisteröitymisen jälkeen käyttäjä voi tilata haluamansa kuvat sähköpostiosoitteeseensa.

British Museumin tietokannasta löytyy hakusanalla ”Byzantine” 3525 osumaa, esimerkkinä mainittakoon vaikkapa oheinen hopeapäälysteinen paino, 1055–1056, British Museum 1992,0501.1. © The Trustees of the British Museum.

J. Paul Getty Museum

Museon Open Content Program -ohjelmassa (<http://www.getty.edu/about/opencontent.html>) on valtava määrä kuvia museon omistuksissa olevista esineistä. Tietokannasta saa ladata (todella isokokoisia ja korkearesoluutioisia) kuvia mihin tarkoitukseen tahansa ja ilman maksua, kunhan ensin ilmoittaa käyttäjän statuksen (yksityinen/ei-kaupallinen yhteisö/kaupallinen toimija) ja käyttötarkoituksen (julkaisu/oma käyttö/kaupallinen/ei-kaupallinen/muu käyttö).

Hakusanalla ”Byzantine” löytyy 2552 osumaa, kuten vaikkapa Luukaksen kuva 1200-luvun käsikirjoituksessa, Ms. 65, fol. 159v. Digital image courtesy of the Getty’s Open Content Program.

Metropolitan Museum of art

Museon Open Access for Scholarly Content -merkinnällä varustettuja (<http://www.metmuseum.org/research/image-resources>) kuvia saa vapaasti ladata museon tietokannasta (<http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online>). Hakusana ”Byzantine” antaa 2814 (kuvalla varustettua) osumaa, ainakin pikaisesti selailtuna

kaikki ovat mukana OASC-ohjelmassa, esimerkiksi vaikkapa seuraavat esineet:

Puinen kampa, 200–700-luvulta, MMA 10.130.1167. © The Metropolitan Museum of Art, Gift of Helen Miller Gould, 1910, Open Access for Scholarly Content (OASC), www.metmuseum.org.

Tekstiilifragmentti, 500-luku, MMA 2002.494.853. © The Metropolitan Museum of Art, Gift of Nanette B. Kelekian, in honor of Olga Raggio, 2002, Open Access for Scholarly Content (OASC), www.metmuseum.org.

Kultariipus, n. 1100, MMA 1994.403. © The Metropolitan Museum of Art, Purchase, Lila Acheson Wallace Gift, 1994, 2002, Open Access for Scholarly Content (OASC), www.metmuseum.org.

Staatliche Museen zu Berlin

Tästä online-tietokannasta (<http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus>) saa ladata kuvia vapaasti mihin tahansa käyttöön Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Germany -lisenssin mukaisesti. Näissä kuvissa ei kuitenkaan ole kovin suuri resoluutio ja isompiin kuviin on tilattava erikseen maksulliset oikeudet. Hakusanalla ”Byzanz” löytyy 189 esinettä, joista voi valita esimerkiksi vaikkapa **Irenen** kultasoliduksen, 797–802, Ident.Nr. 18204106, Sammlung: Münzkabinett. © Foto: Münzkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz Fotograf/in: Lutz-Jürgen Lübke.

Wikimedia Commons

Wikimedia Commonsista (http://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page) löytyy kuvia, joiden ottaja on luopunut oikeuksistaan ja antanut kuvat vapaasti kaikkien käyttöön. Jos siis vaikka henkilö X on museossa Y ottanut valokuvan esineestä Z, jonka tekijän kuolemasta on kulunut vaikkapa tuhat vuotta, ei Wikimediasta ladatun kuvan käytössä pitäisi tekijänoikeudellisesta näkökulmasta olla ongelmaa.

Itse en kuitenkaan käyttäisi Wikimediakuvia ainakaan ISBN-numeron omaavissa julkaisuissa, vaikka ne eivät olisikaan kaupallisia julkaisuja. Koska museo Y omistaa esineen Z, on hyvän tavan mukaista kysyä museosta virallista kuvaa esineestä eikä käyttää internetistä ladattua valokuvaa (vaikka kuva olisikin riittävän korkearesoluutioinen painotuotteeseen). *Skholionin* tapaiseen yhdistyksen julkaisemaan ei-kaupalliseen pienen painosmäärän lehteen uskallan kuitenkin laittaa kuvia Wikimedia Commonsista. Hakusanalla ”Byzantine” löytyy Wikimedia Commonsista 25 alakategoriaa. Otetaanpa esimerkiksi vaikkapa kategoria ”People of the Byzantine Empire” ja sieltä ”People of the Byzantine Empire by occupation” ja sieltä edelleen ”Byzantine emperors” ja otetaan lopulta esimerkiksi oheinen kuva **Mikael VIII Palaiologoksesta** (Lähde: Wikimedia Commons).

Vanhat painotuotteet

Vanhoista kirjoista, julisteista, postikorteista jne. saa skannata kuvia ja käyttää niitä painotuotteissa, jos kuvien tekijänoikeudet ovat vanhentuneet. Kokonaan toinen kysymys on, koska kuva muuttuu uudeksi teokseksi (siis jos esimerkiksi henkilö X skannaa painotuotteesta kuvan Y ja muokkaa sitä Phoshopissa kääntämällä, rajaamalla, ja liittämällä siihen osia muista kuvista jne.). Tässäkin asiassa rajat vedetään viime kädessä raastuvassa.

Lopuksi on hyvä muistuttaa, että eri museoiden ja kuvapalveluiden kuvien käytössä voi olla myös erilaisia rajoituksia (esimerkiksi, saako kuvia rajata tai leikata tai saako kuvia muuttaa värillisistä mustavalkoisiksi) ja että kuvaoikeuksien ja valokuvaajien nimet täytyy ilmoittaa julkaisuissa oikealla tavalla museon tai kuvapalvelun ohjeiden mukaan. Kehotan kuitenkin jokaista kuvitusta etsivää bysantinistia tutustumaan yllä esiteltyihin lähteisiin – toivottavasti niistä on hyötyä.

Varhaisista vampyyreista

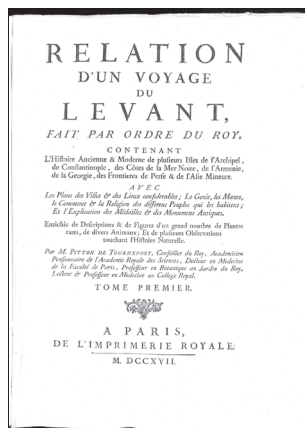
Björn Forsén

Viimeisen viiden vuoden aikana maailma on ollut vampyyrihuan vallassa. Vampyyrit ovat suosittumia kuin koskaan, eivätkä vampyyriaiheet televisiosarjat ja elokuvat (*True Blood*, *Twilight*) ole voineet jäädä keneltäkään populaarikulttuuria seuranneelta huomaamatta. Modernit vampyyrit eroavat kuitenkin merkittävästi Bram Stokerin aatelisesta naisten hurmaajasta Draculasta ja vielä enemmän varhaisimmista vampyyreista, joita kuvailtiin madonsyömiksi ja turvonneiksi eläviksi kuolleiksi. Milloin tietoisuus vampyyreista levisi ensimmäisen kerran Euroopassa?

Eräs varhaisimmista vampyyrikuvauksista löytyy **Joseph Pitton de Tournefortin** vuonna 1717 ilmestyneestä teoksesta *Relation d'un voyage du Levant*. De Tournefort oli tunnettu ranskalainen kasvitieteilijä, joka vuosina 1700–1702 matkusti Egeanmeren saarille, Konstantinopoliin ja Mustanmeren rannikolle. De Tournefort on myös erinomainen arkielämän kuvaaja, ja hänen teoksessaan on monta kiinnostavaa kuvausta paikallisista olosuhteista. Hän muun muassa kertoo vrykolakaksen eli vampyyrin aiheuttamasta ”joukkohysteriasta” Mykonoksen saarella.

Epäselvissä olosuhteissa kuollut mykonoslainen talonpoika alkoi haudaamisensa jälkeen ilmestyä öisin. Papit päättivät pitää ruumiille jumalanpalveluksen, jonka aikana kuolleen sydän poistettiin ja poltettiin. Toimenpiteellä ei kuitenkaan ollut suurta vaikutusta, vaan kuollut palasi yhä useammin ja vieraili seuraavina öinä kaikissa kylän taloissa lukuun ottamatta taloa, jossa de Tournefort asui. Vampyyri rikkoi huonekaluja ja ikkunoita, sammutti valoja, säikäytteli ihmisiä ja tyhjensi kaikki löytämänsä pullot ja kannut. (”Erittäin janoinen kuollut mies”, kuten de Tournefort kuivasti huomautti.)

Mitä useammin elävä kuollut ilmestyi, sen hysteerisemmäksi saaren asukkaat muuttuivat, ja asukkaita alkoi jopa muuttaa pois Mykonokselta. Jäljelle jääneet turvautuivat kaikkiin mahdollisiin keinoihin pitääkseen ruumiin haudassa; rukouksiin ja kirkollisiin kulkueisiin, ja ruumis yritettiin jopa ankkuroida

hautaan sen läpi survotuilla miekoilla. Mikään ei auttanut. Lopulta ruumis nostettiin haudasta ja kuljetettiin pienelle autiolle saarelle, jossa se poltettiin pahalaisen karkottamiseksi.

De Tournefortin kuvauksesta käy selkeästi ilmi, että vain ortodoksisen kirkon jäsenten uskottiin voivan joutua pahalaisen valtaan kuolemansa jälkeen. Tämä liittyi kirkon tulkintaan ekskommunikaatiosta eli syntiä tehneiden erottamisesta kristittyjen yhteydestä. Yhteydestä erotetut eivät saaneet rauhaa haudoissaan kuoleman jälkeen, sillä heidän sieluiltaan oli evätty pääsy paratiisiin. Tämän johdosta he joutuivat eräänlaiseen kuoleman ja elämän välitilaan eivätkä heidän ruumiinsaakaan mädäntyneet. Kirkon odotettiin siksi avaavan haudat ja antavan kuolleille synninpäästön.

Idän ja lännen väliset yhteydet Euroopassa lisääntyivät voimakkaasti suuren Turkin sodan (1684–1699) aikana ja sen jälkeen. Sadattuhannet sotilaat kaikkialta Euroopasta taistelivat sodassa Balkanilla ja Kreikassa. Rauhan solmimisen myötä alueita, joiden väestö kuului ortodoksisen kirkkokuntaan, liitettiin niin Habsburgien (Serbia ja Transylvania) kuin Venetsian (mm. Peloponnesos ja Dalmatia) omistukseen. Uudet yhteydet ortodoksisen kristinuskon kannattajiin johtivat siihen, että tieto vampyyreista levisi kulovalkean tavoin. Englanniksi sana ”vampyyri” esiintyi ensimmäisen kerran vuonna 1688 ja ranskaksi vuonna 1693.

Vaikka kuvauksia vampyyreista oli ilmaantunut jo aikaisemmin (ensimmäinen maininta kreikkalaisessa maailmassa oli **Leo Allatiuksen** teoksessa *De quorundam Graecorum Opinationibus* vuodelta 1645), vasta de Tournefortin kaltaisten matkakirjojen kautta kertomukset vampyyreista levisivät katolisessa ja protestanttisessa Euroopassa 1700-luvun alussa. Matkakertomuksia käännettiin monille kielille ja niistä otettiin useita painoksia. Vampyyritietoisuuden leviämiseen vaikuttivat myös eräät suurta huomiota herättäneet tapaukset Serbiassa. Habsburgiviranomaiset asettivat virallisia komissioita tutkimaan tapauksia. Näiden komissioiden raportit julkaistiin ja käännettiin ja niitä lainattiin ahkerasti eurooppalaisessa lehdistössä.

Noitahysteriasta juuri vapautuvassa 1700-luvun alun Länsi- ja Keski-Euroopassa oli mitä ilmeisimmin suurta kiinnostusta vampyyreja kohtaan, joita noitien tapaan pidettiin pahalaisen liittolaisina. 1600- ja 1700-lukujen vähemmän tunnetussa kirjallisuudessa ja arkistomateriaalissa voidaan olettaa löytyvän ennestään tuntemattomia ja tutkimattomia vampyyrikuvauksia. Esimerkkinä mainittakoon, että suureen Turkin sotaan vuosina 1683-1699 Venetsian lipun alla osallistuneiden ruotsalaisten ja suomalaisten palkkasotureiden vaiheita tutkivat dosentti Björn Forsén ja FL **Mika Hakkarainen** ovat törmänneet yksityiskohtaiseen julkaisemattomaan kuvaukseen Ateenassa vuonna 1687 riehuneesta naisvampyyristä. Vampyyrien varhainen historia on siis vielä tutkimatta.

Bysantin tutkimuksen seura Sällskapet för bysantinsk forskning

Tieteiden talo

Kirkkokatu 6

00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2014

Björn Forsén (puheenjohtaja)

Mika Hakkarainen

Anja Hakonen (rahastonhoitaja)

Kai Juntunen

Manna Satama

Ilkka Syväne

Vesa Vahtikari (sihteeri)

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille

Nordea 157230-27391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen [bts\(at\)pro.tsv.fi](mailto:bts(at)pro.tsv.fi).

Internet-sivut: www.protsv.fi/bts

Hyvät seuran jäsenet!

Bysantin tutkimuksen seura ry:n sääntömääräinen

vuosikokous

järjestetään keskiviikkona 1.4.2015 klo 17

Tieteiden talolla Kirkkokatu 6 (Kruunuhaka/Helsinki),
salissa 312.

Vuosikokouksen jälkeen klo 18 Mika Hakkarainen
esitelmöi aiheesta

”Quasi alterum Byzantium”
Kardinaali Bessarion ja Venetsia

Tervetuloa!